

Uusi-ilmeinen Uuden testamentin suomennos

Kirkollinen ja raamatullinen kieli on vuosisatojen aikana loitontunut muusta kielestä, ja siitä on ehtinyt tulla oman alansa erikoiskieltä. Sen keskeinen sanasto on peräisin vanhan kirjasuomen kaudelta, siis 1500–1700-luvulta, osin jo keskiajalta. Sanojen termistymistä vahvisti 1800-luvun kehitys, jonka seurauksena syntyi myös eri alojen tieteellinen kieli. Viime vuosikymmeninä on kirkollisia kirjoja uudistettu, ja Raamatusta tai sen osista on julkaistu useita erilaisia suomennoksia. Virallisen raamatunkäännöksen 1992 ohessa on syntynyt epävirallisia käännöksiä, joiden motiivit, tavoitteet ja tyyli vaihtelevat. Osa muistuttaa kieleltään enemmän tai vähemmän vuoden 1938 Raamattua, kun taas osassa on tietoisesti irtauduttu tämän käännöksen ilmaisutavoista ja tyylistä.

Raamatun uusi suomennos on juuri ilmestynyt Uuden testamentin käännös (UT2020). Siitä on julkaistu vain digitaalinen versio tekstinä ja äänikirjana, ja kieliasua ovat siten ohjailleet myös näiden viestintäkanavien asettamat vaatimukset. Kääntäjien tavoitteena on ollut ymmärrettävä nykykieli, jota varsinkin

mobiililaitteita suosivat nuoret sukupolvet pystyisivät helposti lukemaan ja joka olisi luontevaa kuunneltunakin. Tässä artikkelissa tarkastelen digikäännöksen kieliasua suomen kielen näkökulmasta.¹ Pyrin ensinnäkin selvittämään, millaisista aiemman raamattukielen aineksista käännöksessä on luovuttu, joko kokonaan tai osittain, ja mitä täysin uutta sen kieleen on tullut. Tämä koskee ennen kaikkea sanastoa ja fraseologiaa, joiden muutokset voivat vaikuttaa myös tekstin teologiseen sisältöön ja tulkintaan. Toisena tutkimuskohteenani ovat UT2020:n tyyllilliset vaihtelut, kuten kirjoitetun ja puhutun kielen erot. Niihin kuuluu sanaston lisäksi myös lausetason ilmiöitä. Raamatun kuvakieli on kokonaan oma alueensa, mutta siitä pystyn esittämään vain joitakin hajahavaintoja eri yhteyksissä.

Tarkastelen digikäännöksen uusia kielellisiä ratkaisuja analysoimalla käännöksestä poimimiani sanoja, fraaseja ja jakeita. Näiden valinnassa olen pyrkinyt siihen, että ne valaisisivat yleisemminkin Raamatun kielen muuttumista ja kääntämisen ongelmia. Vertailen käännöstä

aiempiin virallisiin, siis kirkollisessa käytössä olleisiin suomennoksiin (1992, 1938, 1776, 1642, 1548).² Keskeisiä vertailukohteitani ovat vuosien 1938 ja 1992 suomennokset, mutta esittelen kielen kehitystä tapauksittain myös vanhempien suomennosten avulla. Kaikki epäviralliset käännökset olen rajannut käytännön syistä ulkopuolelle, vaikka niiden sanastossa ja lauserakenteissa on todennäköisesti samankaltaisia uusia aineksia kuin UT2020:ssa.

Raamatunkäännösten vertailussa on huomattava, ettei uuden digikäännöksen kielellisiä ratkaisuja voi analysoida vain aiempien versioiden muutoksina, koska nyt on kyse erilaisista tavoitteista ja käännösperiaatteista.³ Toisaalta käännöstä ei myöskään pysty tarkastelemaan kokonaan ilman historiallista taustaa, ikään kuin yhtenä nykykielen tyyli-ilajina. *Uusi testamentti 2020* on joka tapauksessa osa Raamatun suomentamisen vuosisataista jatkumoa.

KÄÄNNÖKSEN TAVOITTEET JA KIELIASU

UT2020:n kieliasussa on pyritty nykyaikaiseen ja ymmärrettävään kieleen, mutta tavoitteena on pidetty myös kielen elävyyttä ja vivahteikkautta. Kääntämistä on ohjannut se periaate, että tekstiä voisivat ymmärtää myös nuoret lukijat ilman sanakirjoja. Julkaisumuodot – vain mobiililaitteilta luettava teksti ja kuunneltava ääniversio – ovat vaikuttaneet varsinkin lauserakenteisiin. Virkkeet ja lauseet ovatkin käännöksessä suhteellisen lyhyitä. Ne eivät muodosta mutkikkaasti polveilevia pää- ja sivulauseiden ketjuja, jollaiset olivat tyypillisiä vielä vuoden 1938 käännökselle. Virkkeet alkavat yleensä päälauseella, eli esimerkiksi syitä (*koska*) ei ilmaista ennen varsinaista asiaa. Tämä on tärkeää erityisesti kuunneltaessa ääneen luettua tekstiä. Vanhoissa käännöksissä yleisiä lauseenvastikkeita (*sanoen, julistaakseen*) on käytetty säästeliäästi, eivätkä ne kangista tyyliä. Vaikka lyhytlauseisen tai -virkkeisen

tekstin vaarana on kaavamaisuus ja toisteisuus, käännöksen sanajärjestykset ovat vaihtelevia ja niillä on saatu tekstiin luontevat painotukset ja sujuva rytmi.

Yksi uusia raamatunkäännöksiä kohtaan tunnettu pelko on se, että tutuksi tullut sisältö vesitetään tai peräti menetetään ja että opillisesti keskeiset käsitteet muuttuvat. Raamatun kielen tulkintaan vaikuttavat herkästi lukijoiden omat vakiintuneet mielikuvat, eivätkä nämä koske vain irrallisten sanojen merkityksiä vaan myös kuvallisia ilmauksia ja kokonaisia jakeita. Digikäännöksessä ovat kuitenkin säilyneet kaikki keskeiset kristinuskon käsitteet ja suurin osa niiden tutuista ilmaisutavoista (esimerkiksi *synti, pelastus, ylösnousemus, pyhittää, todistaa, julistaa*). Muuten sanasto on kauttaaltaan nykykielistä, ja siinä on runsaasti

- 1 Käytän artikkelissani kielentutkimukseen vakiintuneita merkintätapoja. Sen mukaisesti kaikki irralliset kielenaineokset ja tyyppiesimerkit (perusmuodossa) on kielestä riippumatta tähdennetty kursiivilla, ja puolilainausmerkit osoittavat ilmausten merkityksiä, joskus myös käsitteitä, esim. *kerskata* 'ylpeillä, rehennellä'. Lainausmerkkejä käytän tekstiin sijoitetuissa sitaateissa.
- 2 Vanhin suomennos on Mikael Agricolan *Se Wsi Testamenti* 1548. Vuoden 1776 suomennoksesta käytän esimerkeissä sen nykyistä versiota (*Biblia* 1776/1991), jonka kieliasu vastaa 1800-luvun lopun tilannetta (ks. Mielikäinen 2014, 33–34). 1500–1700-luvun käännökset edustavat *vanhaksi kirjasuomeksi* nimettyä kirjasuomen vaihetta (n. 1540 – n. 1810). Viittaan suomennoksiin tekstissä pelkillä vuosiluvuilla. UT:n alkutekstiä ja muunkielisiä käännöksiä koskevissa taustoissa ovat olleet apunani *Novum 1–5* (interlineaarinen käännös ja sanakirja), Liljeqvistin kreikan kielen sanakirja (2011), *Raamattu.uskonkirjat*-sivusto sekä eräät muut verkkoversiot, joita ei ole mainittu lähdeluettelossa.
- 3 Ks. tässä numerossa erityisesti Huovari, Juntunen & Sipilä.

Raamatun ensiesiintymiä,⁴ siis sellaisia sanoja, joita aiemmissa virallisissa käänöksissä ei ole käytetty. Myös Raamatun kielelle tyypillisiä kuvailmauksia on pyritty nykyaikaistamaan, ja abstraktissa merkityksessä käytettyjen sanojen tilalle on valittu usein konkreettisia vastineita.

Käännöksen nykykielisyys tarkoittaa normimukaista yleiskieltä.⁵ Edes repliikeissä ei ole käytetty äänne- ja muoto-opillisia puhekielisyksiä, kuten lyhentyneitä muotoja (*mä, olis, lähteny, ne tulee*). Puhekielenomaisuus on sen sijaan otettu huomioon lausetasolla. Sanasto on yleiskielistä, mutta siinä on mukana myös sanakirjojen arkityylikiksi leimaamia sanoja ja fraaseja. Näitä ilmauksia on alkanut vähitellen ilmaantua yleiskieliseen tiedotukseenkin, muun muassa lehtikieleen. Raamatunsuomenoksissa niitä ei ole käytetty, ellei oteta huomioon eräitä kokeilun luonteisia käänöksiä. Eriikäisillä lukijoilla on todennäköisesti erilaiset näkemykset siitä, mikä on arkista puhekieltä, mikä asiallista yleiskieltä ja millainen ilmaus sopii mihinkin yhteyteen. Sanaston tyylilliset vaihtelut tuovat digikäännöksen kieleen lievää rosoisuutta, ja yleiskielestä poikkeava sanasto onkin aiempiin suomennoksiin verrattuna ehkä selvimmin havaittava kielellinen ero.

VANHA RAAMATULLINEN SANASTO

Vanhurskas ja muita kirkollisen kielen sanoja

Raamatunsuomennokset sisältävät runsaasti erikoissanastoa, jota ei käytetä uskonnollisen kielen ulkopuolella tai jolla on yleiskielessä eri merkitys. Uudessa käänöksessä on pyritty korvaamaan kirkollisen kielen vaikeasti ymmärrettäviä, termistyneitä sanoja uusilla vastineilla. Keskeisimpiä muutoksia on se, että *vanhurskas-pesye* (*vanhurskas, vanhurskaus, vanhurskauttaa*)⁶ on kadonnut kokonaan. Siihen kuuluvat sanat ovat alusta lähtien olleet yksinomaan uskonnollista kieltä. *Vanhurskas*

on muodoltaan ja merkitykseltään läpinäkymätön, sillä siihen ei sisälly mitään ”oikeaan” viittaavaa, kuten kreikankielinen originaali *dikaios* edellyttäisi (vrt. myös latinan *justus*, ruotsin *rättfärdig*, saksan *gerecht*, englannin *righteous*). Kun digikäännöstä esiteltiin ennen julkistamista eri foorumeilla, juuri *vanhurskaus* herätti vilkasta keskustelua ja se selitettiin Agricolan luomaksi uudissanaksi. Tosiasiassa *vanhurskas* ja *vanhurskaus* ovat kuuluneet jo keskiaikaiseen kieleen, ja Agricolan uudissanoihin kuuluu kirjallisten aineistojen perusteella vain verbi *vanhurskauttaa*.⁷ *Vanhurskas* on käänöslaina eli suora käänös muinaisruotsin *rättvis*-sanasta (’oikeamielinen’ < ’oikea’ + ’viisas’). *Rättvis* oli omaksuttu lakikielestä kirkolliseen käyttöön vastaamaan kreikan- ja latinankielisiä originaaleja, mutta uskonpuhdistuksen jälkeen sen tilalle tuli *rättfärdig*. Suomenkielinen *vanhurskas* sisältää tuon ajan murteisiin kuuluneet adjektiivit *vaka* : *vaan* ja *hurskas*, joilla molemmilla oli useita merkityksiä. Edellinen tarkoitti muun muassa ’oikeamielistä, rehtiä’ ja jälkimmäinen ’viisasta, järkevää’. Yhdysosan alkuosa *vaan*- lyheni vähitellen ääntämyksessä, niin että sitä ei voi enää tunnistaa.⁸

Digikäännöksessä *vanhurskaan* ja *vanhurskauden* vastineiksi on valittu useimmin *oikeudenmukainen, oikeudenmukaisuus* ja *oikeamielinen, oikeamielisyys*. Roomalaiskirjeessä, missä sanapesyeen sanoja on runsaasti, käytetään ihmisestä näiden lisäksi ilmauksia *syytön* ja *kunnollinen*. *Vanhurskauttaa*-verbi tai sen synonyymiset rakenteet on korvattu Roomalaiskirjeessä muun muassa ilmauksilla *tehdä ~ osoittaa syyttömäksi, tehdä jstak syytön, julistaa oikeamieliseksi ja hyväksyä*.⁹ Korvaavat ilmaukset eivät kaikki ole aivan uusia, vaan joitakin niistä on käytetty jo 1900-luvun virallisissa suomennoksissa (*oikeamielinen, oikeudenmukainen*). Sillä, että samakantainen, termistynyt sanapesye vaihdetaan useampiin

ilmauksiin, on etunsa ja haittansa. Tässä tapauksessa etuna on käännoksessä tavoiteltu ymmärrettävyys, mutta haittana on yhtenäisen käsitejärjestelmän hajoaminen. *Oikeamielinen* ja *oikeudenmukainen* ovat lähellä toisiaan mutta eivät synonyymeja, ja kauimpana niistä on syy-kantainen sanasto (*syytön*).

Kreikan *dikaios* on aiemmin käännetty ihmisestä puhuttaessa myös *hurskaaksi*. Se on säilynyt uudessa käännoksessä muutamana kerran samoin kuin *hurskaus*, mutta useimmiten sitäkin vastaa *oikeamielinen*. *Hurskas* on havainnollinen esimerkki sellaisista sanoista, jotka on otettu Raamattuun murteista mutta jotka ovat vähitellen hengellistyneet merkitykseltään ja jääneet pois muusta käytöstä. *Hurskaalla* on murteissa ollut useampia merkityksiä, kuten 'viisas, vikkellä, rohkea, lempeä', joissakin murteissa myös 'hurja, tuhlaavainen'.¹⁰ *Hurskas*-sanana tavoin myös adjektiivi *harras* (vrt. ruots. *hård*, saks. *hart*) on muuttunut merkitykseltään. Murteissa se on tarkoittanut 'ahkeraa, innokasta, voimakasta, kovaa', mutta kirkollisessa kielessä sen merkitys on abstraktistunut. Raamatussa sanasta on käytetty yleisimmin johdosta *hartaasti* 'kovasti, sydämestään, antaumuksella'¹¹, ja tämä on uudessa käännoksessä nykyaikaistettu muotoon *sinnikkäästi* tai *innoissaan*.

Vanhoista raamatullisista sanoista ovat väistyneet myös *autuas* (*autuus*) ja *laupias* (*laupeus*). *Autuaan* vastineena on *onnellinen*, kun taas *laupiaan* ja *laupeuden* vastineina ovat *myötätuntoinen* ja *myötätunto* tai *lempeys*. Sen sijaan *laupeuden* lähisyronyymi *armo* on säilynyt joitakin kertoja, ja sen johdoksista esiintyvät kirjeissä muutamia kertoja *armollinen*, *armollisuus*, *armelias* ja *armeliaisuus* sekä *armahtaa* ja *armahdus*. Useimmiten *armo* on korvattu muilla sanoilla, joilla ei ole enää samankaltaista teologista merkitystä. Yleisin niistä on *hyvyys*, mutta muuten sanavalikoima

- 4 *Ensiesiintymä* tarkoittaa kirjasuomen tutkimuksessa sitä, missä tai kenen tekstissä jokin sana tai ilmaus on tavattu ensimmäisen kerran. Tässä artikkelissa mainitsen joskus kirjasuomen ensiesiintymiä, mutta samoin voi puhua myös Raamatun ensiesiintymistä sen mukaan, minkä vuoden suomennoksessa jokin sana esiintyy ensimmäistä kertaa.
- 5 *Yleiskieli* on "erikoiskielten sanastoa sisältämätön suositusten mukainen kirjoitettu tai puhuttu kieli; kirjakieli" (KS s.v. *yleiskieli*). Määrittelen tässä artikkelissa digikäännöksen kielen yleiskieleksi siitä huolimatta, että se olisi aiheensa ja sanojen käytön perusteella myös erikoiskieltä.
- 6 Teologian peruskäsitteenä on tässä tapauksessa ominaisuudennimi *vanhurskaus*, kun taas kielentutkimuksessa lähdetään kantasanoista. Käytän perusilmauksena kantasanaa eli adjektiivia *vanhurskas*, josta muut sanat on johdettu.
- 7 Jussila 1998 s.v. *vanhurskas*, *vanhurskaus*, *vanhurskauttaa*. Kirkollisen suomen kielen käytöstä on tietoja jo 1400-luvulta (Rapola 1962b, 25–32; Häkkinen 2001, 322–323).
- 8 Hakulinen 1969, 183–185; Mielikäinen 2013. *Vaka* on myöhemmin väistynyt helpommin taivutettavan, merkitykseltään muuttuneen *vakaan* tieltä.
- 9 Esitän artikkelissani sana- ja fraasiaineistoa irrallisina esimerkkeinä ja luetteloina. Luetteloiden tarkoituksena on osoittaa vain, millaisia sanoja käännoksessä on käytetty, ei analysoida niiden käyttötapoja. Siksi kaikkiin sanoihin ei kuulu jaeviitteitä. Jotkin sanat esiintyvät käännoksessä vain kerran, toiset useita kertoja. Perusmuodon avulla voi etsiä sanojen käyttökontektit digiversion hakutoiminnolla (raamattu.fi). Fraasiluetteloihin olen kuitenkin lisännyt ja-keet alaviitteeseen, sillä fraaseja on hankalampi hakea ja niiden esiintymät ovat usein ainutkertaisia.
- 10 *Hurskaan* kirjallinen ensiesiintymä on Agricolan nimissä (Jussila 1998 s.v. *hurskas*). Agricola käytti sanoja *vanhurskas* ja *hurskas* samoissa merkityksissä, myös Jumalasta, ja toisinaan hänellä on myös *oikea*, *oikeus* vastaamassa *dikaios*-pesyeen sanoja. *Hurskaan* kielteinen merkitys ei ole kuulunut lounaismurteisiin eikä niiden ympäristöön, joten se sopi *vanhurskaan* synonyymiksi (Hakulinen 1930, 137–144 ja 1969, 182–184).
- 11 VKS s.v. *hartaasti*.

on melko vaihteleva (vastineet seuraavissa esimerkeissä kursivoitu):

1. Tim. 1:2 Isän Jumalan ja Kristuksen Jeesuksen *hyvyyttä*, myötätuntoa ja rauhaa sinulle!

Luuk. 2:40 Lapsi kasvoi ja vahvistui. Viisautta täytti hänet, ja hän oli Herran suosiossa.

Luuk. 4:22 Kaikki kehuivat Jeesusta ja ihmettelivät hänen *kauniita* sanojaan.

1. Piet. 2:19 Sehän on *hienoa*, jos joku Jumalan tuntemisen takia suostuu kärsimään syyttömästi.

Vanhoista raamattukielen verbeistä on pois-tettu kokonaan *paatua* 'kovettua, tulla tunteettomaksi' (*paatunut, paaduttaa, paatumus*), jolla on kuvattu hengellistäkin kovettumista. Se on vaihdettu erityyppisiin ilmauksiin, kuten (sydämen) *kovettuminen* tai *kovettaminen*. *Paatuneen sydämen* sijasta puhutaan joskus *lukkiutuneesta mielestä* (esim. Mark. 6:52), ja joissakin yhteyksissä on käytetty sanoja *kovapäinen, itsepäinen* tai *taipumaton* (esim. Room. 9:18, 2. Kor. 3:14, Room. 11:25). Käännöksessä ei ole enää myöskään aiempien suomennosten suurtaajuista verbiä *kerskata* (1992 *kerskua, kerskailla*) 'ylpeillä, rehennellä'. Sanan runsas käyttö vanhassa kirjasuomessa johtuu siitä, että sillä oli tuolloin myös merkitys 'ylistää, riemuita' (*kerskata Jumalasta*).¹²

Erikoinen sananvaihdos on tapahtunut Raamatussa mainitun 'kuolleiden valtakunnan' (kreik. *hādēs*) nimeämisessä. *Tuonelan* tilalla on kaikissa konteksteissa nyt *manala* ~ *Manala*:

Ap. t. 2:26–27 Ruumiinikin elää toivossa, ettet sinä, Herra, hylkää henkeäni manalaan etkä anna pyhän palvelijasi maatua.

Ilm. 1:18 "Minä elän. Olin kuollut, mutta nyt elän ikuisesti. Minulla on hallussani kuoleman ja manalan avaimet."

Tuonelan ensiesiintymä on kirjakielessä 1600-luvun alusta, mutta 1500–1700-luvun raamatunsuomennoksissa käytettiin ruotsinkielisiä käännöksiä vastaavaa sanaa *helvetti*. Tämä korvattiin vasta vuoden 1938 Raamatussa *tuonelalla*.¹³ Kirjasuomen ensiesiintymä *manalasta* on puolestaan Gananderin sanakirjassa 1787. *Tuonela* ja *manala* eivät ole kumpikaan kansanomaisia, mutta molemmat ovat esiintyneet kansanrunoissa, *manala* alkuaan vain niiden itämurteisissa versioissa. Kantasanat *tuoni* ja *mana* ovat murteissa tarkoittaneet sellaisinaan sekä kuolemaa että kuolleiden valtakuntaa, ja nekin ovat kuuluneet lähinnä sanontoihin. *Tuonen* laajempi murrelevikki selittää sen pääsyn vanhaan kirkolliseen kieleen.¹⁴ Mytologian termistössä ja kansanrunoissa *manalaa* ja *tuonela* käytetään rinnan, mutta nykysuomalaisten kielitajussa ne eroavat toisistaan.¹⁵ Se mielikuva, että *tuonela* kuuluisi vain kristilliseen kielenkäyttöön, on voinut syntyä 1900-luvun kirkollisten tekstien pohjalta, mutta tämä ei riitä syyksi hylätä sanaa.

Uuden testamentin *ekklēsia*-sanan vastineena on ollut kirjasuomen alusta uusimpiin raamatunsuomennoksiin asti omakielinen *seurakunta*. Tämä alkuaan yhtenäinen käsite on jaettu digikäännöksessä kahtia sen mukaan, onko näkökulma paikallinen vai yleinen: *Jerusalemien seurakunta, Jumalan seurakunta* ~ *seurakunnat, seurakuntien usko, Jumalan kirkko, kirkon vainoaja*.¹⁶ Kahden sanan käyttö on suomen kielessä myöhäistä, ja siinä on yhä sekä käyttäjistä että kielellisistä konteksteista riippuvaa vaihtelua. Tavalliset seurakuntalaiset hahmottanevat nämä käsitteet yleensä sen mukaan, onko kyse ihmisten muodostamasta yhteisöstä vai instituutiosta. Nykyjärjestelmää on vaikea sijoittaa Raamatun aikaiseen yhteiskuntaan, minkä vuoksi UT2020:n sananvalinnat eivät ole aina täysin yksiselitteisiä.

Raamatullisen kielen fraaseja ja idiomeja

Uskonnolliseen kieleen on sen pitkän kehityksen aikana syntynyt runsaasti useampisanaisia ilmauksia, fraaseja ja kuvailmauksia, joiden käyttö ja merkitys on erikoistunut. Osa näistä on kiteytynyt idiomeiksi¹⁷ ja voinut levitä myös yleiskieleen. Nykysanakirjojenkin tuntemia kuvallisia ilmauksia ovat *hävityksen kauhistus* kaaoksesta ja sekamelskasta, *kaksiteräinen miekka* asiasta, joka voi sekä hyödyttää että vahingoittaa, ja *potkia tutkainta vastaan* turhasta vastarinnasta. Kun Raamatun kieltä uudistetaan, myös tällaiset sanonnat saattavat muuttua vanhentuneiden aineistensa (esim. *tutkain*) vuoksi tai siksi, ettei niitä voi sovittaa eri tavalla muokattuun lauserakenteeseen. UT2020:ssa kaikki mainitut ilmaukset ovat muuttuneet. Temppeliin pystytettävä *hävityksen kauhistus* (1642–1938) on määritelty tarkemmin *tuhoa ennustavaksi törkeydeksi* (Matt. 24:15, Mark. 13:14). *Kaksiteräisen miekan* määrite *kaksiteräinen* on vaihtunut selittävään ilmaukseen *molemmilta puolilta teroitettu* (Hepr. 4:12), ja *potkia ajajan piikkiä* on korvannut *tutkainta vastaan* potkimisen (Ap. t. 26:14).

Raamatun kielelle ovat olleet tyypillisiä kahden sanan rinnastukset, paratagmat, kuten *armo ja totuus, kiittää ja ylistää, elävät ja kuolleet*.¹⁸ Ne saattavat lauseiden uudelleen muotoilussa kadota, mutta digikäännöksessä niitä on silti vielä runsaasti. Agricolan Uudesta testamentista asti periytyneet tutut ilmaukset *lapset ja imeväiset, koi ja ruoste* sekä *itku ja hammasten kiristys* ovat muuttuneet kaikki hiukan eri tavoin. Ensin mainitussa on ajanmukaistettu vain sanoja: *taaperot ja vauvat* (Matt. 21:16). Sen sijaan *koi ja ruoste* on säilyttänyt *koin* mutta menettänyt muuten alkuperäisen parataktisen rakenteensa: Matt. 6:19–20 ”Täällä koit ja muut hyönteiset tekevät tuhojaan – –. Siellä koit ja muut sellaiset eivät turmele niitä [aarteita] – –.”

Ilmaus *itku ja hammasten kiristys* on vaihtunut vuoden 1992 suomennoksen verbirinnastukseen, mutta toinen verbi on muutettu: ”itketään ja purraa hammasta” (esim. Matt. 8:12).

Raamatun keskeisimpiin ja samalla tutuimpiin idiomeihin kuuluvat *Jumalan valtakunta*,

12 VKS s.v. *kerskata*.

13 Jussila 1998 s.v. *tuoni, tuonela*; VKS s.v. *helvetti*. *Tuoni* esiintyy ensi kerran Jaakko Finnon virsikirjassa 1583, *tuonela* Hemminki Maskulaisen virsikirjassa 1605. *Tuonelasta* on kaksi tapausta myös vuoden 1776 Biblian Psalmeissa. Vuoden 1917 ruotsalaisessa Raamatussa *helvete* vaihtui sanaan *dödsrike* (SAOB s.v. *helvete*).

14 Jussila 1998 s.v. *manala*; SMS 2020 s.v. *mana, manala*; SSA s.v. *mana, tuoni*; Turunen 1981 s.v. *Mana, Manala, tuonela, tuoni*. Vuoden 1992 Raamatussa esiintyy *manala* muutaman kerran, Uudessa testamentissa vain kerran (2. Piet. 2:4). – Kiitän Suomen murteiden sanakirjan päätoimittajaa FT Heikki Hurttaa saamistani murrearkiston levikkitiedoista.

15 Kysyin lähiympäristössäni eri-ikäisiltä näiden sanojen merkityksiä, taustaa selittämättä. Kaikki pitivät niitä erimerkityksisinä tai ainakin erityylinä. *Manala* on pimeämpi, synkempi ja lohduttomampi, ja se selitettiin suoraan myös ’helvetiksi’ tai ’pahaksi paikaksi’. *Tuonela* ymmärrettiin neutraalisti tuonpuoleiseksi tai ’hyväksi paikaksi’. Raamattua ja kirjallisuutta tuntevat katsoivat *manalan* kuuluvan mytologiaan ja pakanauskontoihin, *tuonelan* kristinuskoon.

16 1. Kor. 16:1, 1. Tim. 3:15, 2. Tess. 1:4, Ap. t. 16:5, Gal. 1:13, Fil. 3:6.

17 Käytän rinnakkain termejä *fraasi* ja *idiomi*, joskus myös *sanonta*. *Idiomilla* tarkoitetaan kahden tai useamman sanan muodostamaa kiinteää ilmausta, jonka merkitystä ei voi päätellä osien perusteella (KS s.v. *idiomi*). Uskonnollisen kielen vakiintuneista sanaliitoista ks. myös Lapalainen 2004, 266–270.

18 Yleensä näissä rakenteissa rinnastetaan synonyymeja tai vastakohtia. Paratagmojen tyypeistä ja taustoista Rapola 1962a, 169–192 ja Nummila & Ojutkangas 2013, 74–76, 78.

taivasten valtakunta ja *taivaallinen Isä*. Jumalan valtakunta on säilynyt sellaisenaan, mutta *taivasten valtakunta* on vaihdettu vanhemmasta muodostaan *taivaiden valtakunnaksi*. Taivaallisen Isän tilalla on kerran Taivaan Isä (Luuk. 11:13). Ilmausten välillä on selvä tyyliero, ja Taivaan Isä, jota Raamatussa ei ole aiemmin käytetty, on yleinen muunlaisessa uskonnollisessa kielessä. Adjektiivinen *taivaallinen* on määrittänyt ensimmäisistä raamatunsuomennoksista lähtien monia Uuden testamentin ilmiöitä ja käsitteitä, ja se olisi sopinut myös Isä meidän -rukouksen puhutteluun. Nyt tämä aiempiakin raamatunkääntäjiä askarruttanut ilmaus on uudessa mutta yhä vierasmallisessa ja lisäksi äärikirjallisessa asussa *Isämme taivaissa* (Matt. 6:9).¹⁹ Heparalaiskirjeen (3:1) puhuttelu *taivaallisesta kutsusta osalliset* (1548–1938 < kreik.) on vaihtunut ilmaukseen *te taivaaseen kutsutut pyhät*. Tämä ei kuitenkaan vastaa alkuperäistä merkitystä, sillä sen pohjana on fraasi *kutsua taivaaseen*, jolla viitataan uskonnollisessa kielessä eufemistisesti kuolemaan (samoin *kutsu taivaaseen, saada taivaskutsu*).²⁰

Vanhimpien raamatunsuomennosten perintöä on käännoislain *nousta* tai *herättää* (*nostaa*) *kuolleista* (ruots. *från de döda*, saks. *von den Toten*). Uudessa käänöksessä muoto *kuolleista* on saanut rinnalleen sanaliiton *kuolleiden joukosta*, eikä ilmausten valinta näytä riippuvan kontekstista.

Ap. t. 10:41 ”Me valitut söimme ja joimme Jeesuksen kanssa, kun hän oli noussut kuolleiden joukosta.”

1. Kor. 15:12 Jos kerran julistetaan, että Kristus on herätetty kuolleiden joukosta, miten jotkut teistä väittävät, etteivät kuolleet nouse ylös?

Hepr. 11:19 Abraham arveli, että Jumala pystyy jopa herättämään ihmisen kuolleiden joukosta, ja niin hän sai poikansa takaisin.

Alkuperäinen ilmaus on muodoltaan ja merkitykseltään erikoistunut idiomi, jolla ei ole muita vastineita uskonnollisen kielen ulkopuolellaan. Siinä *kuolleista* on abstraktistunut tarkoittamaan samaa kuin ’kuoleman tilasta’.²¹ Sen sijaan ilmaus *kuolleiden joukosta* ’keskuudesta, parista, seasta’ kohdistaa huomion vainajiin tai heidän olinpaikkaansa. Vakiintuneen idiomien ja sen osista rakennetun konkreettisen ilmauksen synonyymiselle käytölle on vaikea keksiä perustetta.

Teologisestikin ongelmallinen on muutos, joka on tehty ilmauksiin *Herran (Jumalan, Jeesuksen) nimessä* ja *Herran nimeen*. Näistä *nimeen*-muoto on ollut vallalla vanhoissa raamatunsuomennoksissa (1548–1776), ja *nimessä* on yleistynyt vasta 1900-luvun suomennoksiin. Muodot on vaihdettu paria poikkeusta lukuun ottamatta monikkomuodon sisältävään ilmaukseen *Herran nimissä*, ja niihin on liitetty myös tapauksia, joissa on aiemmin ollut jokin muu rakenne, esimerkiksi *nimen tähden* tai *nimen kautta*. Vaihtelevien suomennosten taustalla ovat ’nimen’ (kreik. *onoma*) yhteydessä käytetyt kreikan prepositiot, yleisimpänä inessiivillä käännetty *en*; joskus myös ilmaus *Herrassa* on saanut aiemmissä käänöksissä pitemmän muodon *Herran nimessä*.

Joh. 16:26 ”Sinä päivänä te esitätte pyyntöjä minun nimissäni, enkä minä enää pyydä teidän puolestanne (1938, 1992 *nimessäni*, 1548–1776 *nimeeni*, kreik. *en*).”

Luuk. 9:49 ”Mestari, me näimme jonkun karkottavan demoneja sinun nimissäsi (1938, 1992 *nimessäsi*, 1548–1776 *nimesi kautta*, kreik. *epi*).”

Ap. t. 19:5 Tämän kuultuaan uskovat antoivat kas-taa itsensä Herran Jeesuksen nimissä (1548–1992 *nimeen*, kreik. *eis*).²²

Filem. 1:20 Niin, veljeni, kunpa tekisit minulle tämän palveluksen Herran nimissä (1548–1938 *Herrassa*, 1992 *Herramme takia*, kreik. ’Herrassa’!).

Room. 14:6 Jos vertaillet päiviä, tee se Herran nimissä. Jos syöt, syö Herran nimissä, koska kiität ruuasta Jumalaa. Jos taas et syö, ole syömättä Herran nimissä ja kiität Jumalaa (1938 *Herran tähden*, 1992 *Herran kunniaksi*, 1548–1776 *Herralle*, kreik. 'Herralle').

Nimessä ja *nimissä* ovat sanakirjojen mukaan merkitykseltään ja käytöltään jossain määrin samankaltaisia, mutta monikko ei voi korvata kaikkia yksikkömuotoja, sillä *nimissä* on myöhäisyytensä vuoksi merkitykseltään rajoittuneempi.²³ Sillä tarkoitetaan jonkun tai jonkin edustajana toimimista, jonkun hallussa olemista ja jonkun aikaansaamaa: *puolueen nimissä*, *perikunnan nimissä*, *Agricolan nimissä*. Näistä Uuden testamentin konteksteihin sopii ainoastaan ensin mainittu merkitys 'edustajana, valtuutettuna, puolesta', ja vuoden 1992 Raamatussa onkin jo muutama esimerkki tällaisesta käytöstä: *Isäni nimissä*, *omissa nimissäni*, *neuvoston nimissä* (Joh. 5:43, Joh. 12:49, Ap. t. 23:15). Kaikki *Herran nimessä* -tapaukset eivät kuitenkaan sisällä valtuutusta, ja mutkikkaimmista lauseista on jopa hankala erottaa edustettava ja edustaja, joskus myös toiminta johon valtuutus liittyy (esim. 1. Kor. 6:11, Ap. t. 10:48).

Muodot *nimessä*, *nimeen* ja *nimissä* eivät vastaa toisiaan syntaktisestikaan, sillä *nimissä* on substantiivista muodostettu postpositio kuten *rinnalla* ja *kourissa* (*oppikirjan rinnalla*, *taudin kourissa*). Postpositioksi muuttuneet substantiivimuodot ovat menettäneet alkuperäisen merkityksensä, eivätkä ne voi tästä syystä saada attribuuttia (**taudin likaisissa kourissa*, **Herran pyhissä nimissä*).²⁴ Jumalan tai Jeesuksen nimellä on kuitenkin aivan oma merkityksensä ja omat käyttötapaansa, koska nimi merkitsee Raamatussa myös persoonaa.²⁵ Siten *nimeen* perustuvien rakenteiden muuttaminen pelkiksi postpositioilmauksiksi vaikuttaa olennaisesti ilmausten sisältöön.

Muutamiiin Jeesuksen *Minä olen* -lausumiin on tehty muutoksia, jotka vaikuttavat niiden rakenteeseen tai sisältöön. *Hyvä paimen* on saanut muusta yhteydestä poimitun lisämäärätteen, joka hajottaa kiinteäksi kiteytyneen metaforan: Joh. 10:11 ”Minä olen hyvä ja rohkea paimen.” Alkutekstissä ja muunkielisissä käännöksissä ilmaukseen liittyy määräinen artikkeli, ja vuoden 1938 suomennoksessa määräisyys on ilmaistu *se*-pronominilla: ”se hyvä paimen” (ruots. *den gode herden*, saks. *der gute Hirte*, engl. *the good shepherd*). Toinen rikkoutunut rakenne kuuluu Ilmestyskirjaan: metafora *alfa ja omega* (1548–1992 *A ja O*) on muutettu vertaukseksi, ja lausumiin on tehty selittävät lisäykset:

Ilm. 1:8 ”Minä olen kuin alfa ja omega, aakkosten ensimmäinen ja viimeinen kirjain.” – 21:6 ”Minä olen kuin alfa ja omega, ensimmäinen ja viimeinen kirjain.” – 22:13 ”Minä olen kuin alfa ja omega, ensimmäinen ja viimeinen kirjain, alku ja loppu.”

Vanhemmissa metaforateorioissa metafora on selitetty ikään kuin se olisi lyhennetty vertaus, josta puuttuu *kuin*-konjunktio. Uudempien

19 Keskusteluista esim. Kolehmainen 2014, 82 ja Toivanen 2012, 545–546.

20 NS s.v. *kutsua*, *kutsu*; KS s.v. *kutsua*.

21 KS s.v. *kuollut*: *kuolleista* vars. usk. 'kuoleman tilasta'.

22 UT2020:n ainoa *Herran nimeen* -tyyppi kuuluu ilmaukseen *kastaa Isän ja Pojan ja Pyhän Hengen nimeen* (Matt. 28:19). Muualla *kastaa*-verbi saa määritteekseen *X:n nimissä*, kun muissa suomennoksissa on aina *nimeen*.

23 Sanakirjojen perusteella *nimissä* on tullut käyttöön ilmeisesti vasta 1900-luvun alussa. – Kiihtä Kotimaisten kielten keskuksen erityisasiantuntijaa FT Petri Lauermaa kyseisen ajankohdan sanakirjatiedoista.

24 NS s.v. *nimi*; KS s.v. *nimi*; VISK § 689, 693, 982.

25 Palva s.v. *nimi*.

teorioiden mukaan metafora ja *kuin*-vertaus ovat laadullisesti erilaiset, eikä niitä voi korvata toisillaan ilman että merkitys muuttuu.²⁶ *Minä olen* -lausumat eivät ole vertauksia, ja jotkin niistä olisivat vertauksina jopa mahdottomia (**Minä olen kuin maailman valo*). Ilmestyskirjan kolminkertaisten lausumien pääkuvana on *alfa ja omega* (*A ja O*), ja sanaparit *ensimmäinen ja viimeinen* sekä *alku ja loppu* selittävät sitä.²⁷ Kirjainten kreikankielisten nimien sijasta on useissa erikielissä käänöksissä käytetty kirjaimia *A ja O* (ruots. *A och O*, saks. *das A und das O*; engl. *alpha and omega*). Nämä ilmaukset tunnetaan mainituissa kielissä kuvallisestikin ’kaikkein tärkeimmän, tarpeellisimman’ merkityksessä. Jos kirjaimet olisi säilytetty myös digikäänöksessä, ne olisi voinut selittää muiden vierassanojen tapaan tekstiviitteessä.

Johanneksen evankeliumissa (8:24, 28) on yksi *minä olen* -lausuma, johon ei liity metaforaa. Tähän Jumalan nimeen viittaavaan ilmaukseen on lisätty suomennoksissa ”se joka olen” (1992) tai ”se, joka minä olen” (1938) tai pelkkä tähdentävä *se*-pronomini: ”minä se olen” (1548–1776). Joistakin epävirallisista käänöksistä lisäys on jätetty pois. Digikäänöksessä *se joka* on vaihdettu pelkkään *mikä*-pronominiin: Joh. 8:24, 28

Kuolette synteihinne, jos ette usko, että minä olen mikä olen. – – Nostettuanne Ihmisen Pojan ylös maasta te ymmärrätte, että minä olen mikä olen, mutten tee mitään omin päin.²⁸

Mikä-pronomiinilla voidaan viitata ihmiseen, kun tarkoitetaan hänen ominaisuuksiaan, mutta henkilöllisyydestä käytetään pronominia *joka*, kysymyksissä *kuka*. Alkuteksti ei auta tulkinnassa, ja suomenkielinen muotoilu *minä olen mikä olen* antaa ilmaukselle sävyn, jota voisi pitää vähättelevänä (vrt. *hän on mikä on, sanottu mikä sanottu*).²⁹

UUSIA ILMAUKSIA

Yleiskielinen sanasto ja fraseologia

Suurin muutos aiempien raamatunsuomenosten sanastossa on tapahtunut vuosien 1776 ja 1938 käännösten välillä. 1800-luvun yhteiskunnalliset muutokset pakottivat luomaan runsaasti uutta suomenkielistä sanastoa monille eri aloille, ja uudet sanat otettiin huomioon 1860-luvulla alkaneessa raamatunkäännöstyössä. Vuoden 1992 Raamattu sisältää puolestaan paljon ensiesiintymiä, joita ei ole vielä edellisessä käänöksessä.³⁰ UT2020:n sanastossa on kielellisten tavoitteiden vuoksi runsaasti vaihtelua, ja sen ensiesiintymiä olisi mahdotonta selvittää kattavasti. Käänöksen uutuuksissa on sekä tavallisia yleiskielen sanoja että eri alojen termistyneitä ilmauksia. Nykyaikaisten sanojen myötä saattavat muuntua myös mielikuvat Raamatun ajan kulttuurisista käsitteistä. Nykylukija ymmärtää kuitenkin paremmin yhteiskunnan toimintaa, hallintoa ja talouselämää, kun sitä kuvataan vaikkapa seuraavanlaisilla sanoilla: *vallanpitäjä, valtarakenne, ammattisotilas, siviilielämä, henkilökunta, rauhanlähetystö, väestönsiirto, vierastyöläinen; edunvalvoja, tilintarkastus, palkanmaksaja, pesänselvittäjä, alkupääoma, sijoitus, miljoona ja miljoonavelka*. Toisinaan näiden sanojen käytössä on kyse kuvailmauksista: Aiemmista ”järjen päätelmistä” (2. Kor. 10:4, 1992) on tullut *järjen laskelmia*, ja Pyhä Henki, ”perintöosamme vakuus” (Ef. 1:14, 1992), on nyt *ennakkomaksu perintöosuutemme lunastukseksi*. Israelin ja muiden kansojen pelastumisen yhteydessä puhutaan pelastuvien *kiintiöstä* (Room. 11:25).

Eri-ikäisiä ihmisiä ja heidän suhteitaan on käänöksessä määritelty monilla uusilla sanoilla. Käyttöön on otettu muun muassa *vauva, taapero, täysikasvuinen, poikamies, vanhemmuus, ikätoveri, kumppani, seuralainen, asiakas ja paikalliset* ’alueella asuvat’. Merkkiä vaativaa

sukupolvea Jeesus puhuttelee *nykyihmisinä*: ”Miksi te nykyihmiset olette aina vaatimassa merkkiä?” (Mark. 8:12). Psykologinen sanasto on vielä monipuolisempi, ja nykyviestinnästäkin ovat tuttuja *ihmissuhteet, itsetunto, arkijärki, älykkö, henkinen, samanhenkinen, periksiantamattomuus, ennakkoluulottomasti, samastua ja sisäistä*. Ihmisen ominaisuuksiin ja mielentiloihin viitataan sellaisilla sanoilla kuin *huojentunut, malttamaton, hanakka, ailahteleva, hajamielinen, avarakatseinen, hyväluontoinen ja pahantahtoinen*.

Raamatun aikaiset esineet, vaatteet ja työtavat ovat nykyihmisille usein jo niin outoja, että niille on vaikea löytää uusia ilmaisukeinoja. Tällainen erikoissanasto vaatii sananvalinnosta riippumatta aina jonkinasteista selittämistä. Raamatussa usein mainittu *viitta* (< *vaippa*) on nyt *päälyysvaate* tai *-vaatteet*, ja *vaihtopaita* vastaa ”ylimääräistä paitaa” tai ”kahta ihokasta” (Matt. 10:10, 1992, 1938). Vanhojen työkalujen nimityksiä on muutettu eri tavoin: *Auraan* tarttumisen tilalle on tullut verbi *aurata* (Luuk. 9:62), vaikka tämä merkitsee nykykielessä ensisijaisesti teiden auraamista. Selvempi käännösvaihtoehto olisi ollut tässä tapauksessa *kyntää*, koska kontekstista ei käy ilmi mitä aurataan.³¹ *Ies* on vaihdettu *taakkaan* (esim. Matt. 11:30), ja puinnissa käytetty *viskain* on yleistetty vain *työkaluksi*, joka on selitetty viitteessä (esim. Luuk. 3:17). Esineiden nimistä on jätetty pois myös *leili*, joka on nimetty evankeliumeissa *säilytyspussiksi* (esim. Mark. 2:22). Ajatus nesteen säilyttämisestä pussissa on lukijoille todennäköisesti vieras, ja kun esineellä ei ole muuta nimeä, *leiliä* olisi voinut hyvin käyttää edelleen, vaikka viitteellä varustettuna.

Raamatun seksuaalisanasto on muuttunut suurelta osin, sillä esimerkiksi sellaiset aiempiin käännöksiin kuuluneet sanat kuin *portto* ja *haureus* eivät ole enää yleiskielisessä käytössä. Tämä aihealue on slangissa ja puhekielessä

yksi vahvimpia attraktiokeskuksia, eli se vetää puoleensa aina uusia ja vaihtuvia ilmauksia. Nuorten maailmaan sopivaa sanastoa on ilmeisesti jouduttu harkitsemaan tarkkaan. Avioliittoon ja seksuaalisuuteen liittyvistä sanoista ovat säilyneet esimerkiksi *aviorikos* ja *avionriikkoja*, mutta uusia, osin vierasperäisiä ilmauksia on runsaasti, kuten *seksi, seksuaalinen, epäseksuaalinen, uskottomuus, syrjähyppy, selibaatti* ja *prostituoitu*. Nämä käsitteet on usein määritelty tarkemmin: *luonnollinen seksi, luvattomat tai sopimattomat seksisuhteet, seksuaalisesti holtiton, seksuaalinen holtittomuus, synnynnäisesti epäseksuaalinen*.³²

Raamatunsuomennosten kieli on säilynyt vuosisatojen ajan sanastoltaan omaperäisenä; varsinaisia vierassanoja on vähän, ja ne keskittyvät joillekin erikoisaloille (*synagoga, fariseus*). Käännöksen nykyaikaistamisessa on otettu käyttöön uusiakin vierassanoja: *reaktio, myytti, filosofia, papyrus, basaari, terroristi, aromaattinen, adoptoida. Demoni* on syrjäyttänyt *riivaajan* (1938) ja *pahan hengen* (1992). *Testata* ja *testi* ovat kotiutuneet suomen kieleen jo niin hyvin, että ne on kelpuutettu erilaisiin konteksteihin, joissa on vanhastaan käytetty sanoja *koetella, koetus* tai *kiusata*:

26 Kela 2007, 55–57, 61–64; Kela 2014, 308–310.

27 Kela 2014, 326.

28 Jakeen 28 konkreettinen ilmaus *nostaa ylös maasta* vastaa aiempien suomennosten verbejä *korottaa* (1992) ja *ylentää* (1938). Samassa merkityksessä käytetään Johanneksen evankeliumissa myös ilmauksia *nostaa maasta* (3:14) ja *nostaa maan kamaralta* (12:32).

29 VISK § 737; NS s.v. *mikä*.

30 Mielikäinen 2014, 46–49.

31 KS s.v. *aurata* ’avata tietä lumiauralla’, harv. ’kyntää (auralla)’.

32 Esim. Room. 1:26, Gal. 5:19, 2. Kor. 12:21, Hepr. 12:16, Matt. 5:32, Matt. 19:12.

Ap. t. 5:9 ”Miksi päätitte yhdessä testata Herran Henkeä?”

2. Kor. 13:5 Tutkikaapa itseänne: uskotteko? Pankaa itsenne testiin. Ettekö tunnista Jeesusta Kristusta itsessänne? Mahtaako käydä niin, ettette läpäise testiä?

Yksittäisten sanojen ohella uudessa käännöksessä on paljon nykykielisiä sanontoja, fraaseja ja idiomeja. Tällaisia ovat esimerkiksi *käydä taloksi, ottaa mallia, ottaa vakavasti, tehdä mieliksi, pitää puolensa, pitää puhuttelu, sanoutua irti ja olla sekaisin* ’järjiltään’.³³ Verbi-ilmausten lisäksi on myös nomineista muodostettuja fraaseja: *muistin virkistykseksi, hyvässä vauhdissa, (nähdä) pintaa syvemmälle, näön vuoksi, omasta päästä, jstak puheen ollen*.³⁴ Toiset ilmaukset ovat lähempänä puhekieltä, joissakin taas korostuu virallisempi sävy.

Uudet sanat eivät ole vain entisten sanojen irrallisia korvikkeita, vaan ne jakavat käsitteitä aina pienempiin ja tarkemmin määriteltäviin osiin. Muutokset liikuttavat myös käsitejärjestelmiä. Ihmisolemusta ei ole Raamatussa määriteltänyt nykyisten tieteenalojen tapaan, mutta sanastosta saa kuvan ihmisestä fyysisenä, psyykkisenä ja hengellisenä olentona. Näihin viittaavien ilmausten kääntäminen nykykäsitteiden valossa ei ole kuitenkaan yksinkertaista. Tutut sanat *ruumis, sielu* ja *henki* ovat säilyneet uudessa käännöksessä edelleen, myös eri tavoin rinnastettuina. *Ruumiin* osuus korostuu entisestään, kun se on tullut joissakin yhteyksissä monimerkityksisen *lihan* (kreik. *sarks*) tilalle. *Ruumiillisen* rinnalla käytetään joskus myös vierassanaa *fyysinen*. Nykyään yleistynyttä 1900-luvun uudissanaa *keho* ei käännöksessä sen sijaan ole, vaikka uskonnollisessa kielessäkin kuulee puhuttavan jo *kehosta ja mielestä*. *Ruumiin ja hengen* vastineena on käytetty kerran rinnastusta *ruumiillinen ja henkinen* (1. Kor. 7:34; kreik. *sōma–pneuma*), *sielun ja*

hengen vastineena rinnastusta *tajunta ja henki* (Hepr. 4:12; kreik. *psykhē–pneuma*). *Henkinen* ei kuitenkaan tarkoita samaa kuin *hengellinen*, ja *tajuntaa* voi pitää erikoisterminä, jonka merkitys ei ole yksiselitteinen.³⁵ Raamatullisista käsitteistä on vielä mainittava ’vanha ihminen’ ja ’uusi ihminen’. Edellinen on aiempien suomennosten tapaan *vanha minä*, mutta ’uusi ihminen’ ilmaistaan nyt uudissanalla (uusi) *minuus* (Ef. 4:24, Kol. 3:10).

Puhekieliset, arkiset ja kuvailevat ilmaukset

Uuden käännöksen tekstissä on jonkin verran tyyliään arki- tai puhekielisiä sanoja ja sanontoja eli sanoja, jotka eivät sovi mihin tahansa tilanteeseen tai tekstilajiin. Arkisen puhekielen ja asiatyylin raja on kuitenkin liukuva, sillä sanojen tyyliävyt muuttuvat nykyään nopeasti: aluksi arkisilta tai slangimaisilta kuulostavat uutuudet menettävät vähitellen leimallisuutensa ja sulautuvat yleiskieleen. Eri-ikäisten sanakirjojen merkinnöistä pystyy seuraamaan erilaisia tyyliävyjä ja niiden muutoksia.³⁶ Uusimman sanakirjapäivityksen (KS) mukaan arkikielisiä ovat digikäännöksen sanoista *homma, ääliö, kuppikunta (kuppikuntaisuus), lapsenteko, tuplasti, (ei) taatusti, tolkuton, tolkuttomasti* ja *tapella* ’riidellä’. Humoristisesti tai halventavasti sävytettyjä ovat *rakki* ja *piski* sekä *törkypuhe, suunsoittaja* ja *peräkylä*. Leikillisenä taas on pidettävä yhdysanaa *jälkikasvu*, kun sitä käytetään Abrahamin jälkeläisistä (Ap. t. 3:25).³⁷

Varsinaisia slangisanoja tekstissä ei ole. Tosin normittamaton arkinen puhekieli ja yleisslangi eri asteineen eivät ole selvärajaisesti määriteltävissä, vaan ne muodostavat eräänlaisen jatkumon. Digikäännöksen harvat slangimaiset sanat ovat suomenkielisiä, eikä vierasperäisiä sanoja ole käytetty. Siten ylpeyteen ja kehuskeluun liittyvät sanat *leveillä* ja

leveys sekä peilailla ovat ymmärrettäviä omissa yhteyksissään:

2. Kor. 11:18 Koska monet leveilevät, niin kuin ihmisillä on tapana, leveilenpä minäkin (1992 *kerskua*, ks. myös Jaak. 4:16).

2. Kor. 10:12 He ovat typeriä mittaillessaan ja peilaillaan vain itseään (1992 *verrata itseään itseensä*).

Lievästi puhekielisiä, arkisia tai leikillisiä ovat seuraavat nykykieliset fraasit ja sanonnat: *hampaankolossa, kertarysäyksellä, yhtä tyhjän kanssa, puhua ympäri, pitää ääntä* (itsestään), *saada tolkkua, mennä lankaan, ottaa rennosti, olla miehiään, paiskia töitä, panna näyttille, painaa päälle* 'olla kimpussa, ahdistaa, pyöriä jaloissa'.³⁸ Nykykielen uusimpiin kuvailmauksiin kuuluu *olla liekeissä* 'innoissaan', jolla kuvataan 'palaavaa, innosta hehkuvaa' sydäntä (Luuk. 24:32). Arkiset sanat ja fraasit eivät painotu erityisesti mihinkään aihepiiriin, mutta aiemmista käännöksistä poikkeava alkoholisanasto on melko puhekielistä: *ryypätä, ryyppyporukka, vetää pää täyteen* (1. Kor. 11:21, Matt. 24:49, Ap. t. 2:13). Raittiudesta puhutaan Raamatussa myös hengellisenä raittiutena. Tällaisissa yhteyksissä kehoitus valvomiseen ja raittiuteen on korvattu ilmauksilla *pitää pää selvänä, pysyä selvin päin ja selvittää päänsä* (1. Tess. 5:6, 8; 1. Piet. 1:13, 5:8, 2. Tim. 2:26). Kuvailmauksen siirto tuttuun nykyaikaiseen asuun saattaa joskus jättää lukijoille epäselväksi, onko ilmaukset ymmärrettävä konkreettisesti vai vertauskuvallisesti. Kuvakielen kontekstuaalistaminen tiettyyn aikakauteen tai kulttuuriin onkin yksi raamatunkääntäjien kohtaamista ongelmista, ja se tulee käännöksessä esiin siellä täällä muuallakin.

Käännöksen tyyliin on tuotu väriä ja samalla puhekielenomaisuutta käyttämällä ekspressiivisanoja,³⁹ varsinkin verbejä, joilla kuvaillaan esimerkiksi puhumista ja liikkumis-

ta: *karjua* ja *karjaista*, *kohista* 'kohuta, hälistä', *jankuttaa*, *toitottaa*, *tivata*, *pompata*, *sännätä*, *kompuroida*, *retuuttaa*, *kyhjöttää*, *törröttää*, *tursuta*, *pullistella*, *luimistella*. Ekspressiivisamat eivät ole merkityksiltään tai käytöltään mitenkään vakiintuneita. Niiden ajallistakin vaihtelua valaisee Jeesuksen puheenvuoroon sijoitettu *jupista*-verbi: Joh. 6:43–44 ”Älkää jupisko siellä! Kukaan ei voi tulla minun luokseni omin avuin – –.” Aiemmissä käännöksissä (1938, 1992) on vastineena ollut *nurista*, vanhan kirjasuomen aikaisissa käännöksissä (1548–1776) *napista*, jolla ei ole enää samaa tehoa kuin uudemmilla sanoilla.⁴⁰ Myös lukijoissa ja kuulijoissa ekspressiivisamat luovat erilaisia mielikuvia toiminnan luonteesta ja vahvuudesta. UT2020:ssa toistuva verbi *karjua* (esim. Matt. 27:22, Ap. t. 23:6) tarkoittaa kovaan kielenkäyttöön tottuneelle vain huutamista,

33 Matt. 12:45, Matt. 6:28, Ilm. 1:3, 1. Joh. 3:22, Gal. 5:1, Matt. 18:15, Ap. t. 18:6, Joh. 10:20.

34 Room. 15:15, Gal. 5:7, Ef. 1:17, Fil. 1:18, Joh. 14:10, Mark. 12:26.

35 KS s.v. *tajunta*. Tietoisuuteen ja tajuntaan liittyvän sanaston kehityksestä kirjasuomessa ks. Mielikäinen 2016, 24–26.

36 Grönros 1994. Suomen kielen sanakirjoissa on osoitettu lyhentein sanojen poikkeavat tyyli-sävyt (ark., kuv., leik., halv. jne., NS:ssa myös puhek.).

37 KS s.v. *jälkikasvu* leik. 'lapset'. Sana on luonnontieteistä lainattu uudehko metafora; *Nyky-suomen sanakirjassa* leikillistä merkitystä ei vielä mainita.

38 Kol. 3:13, Room. 9:28, Room. 2:25, Matt. 28:14, 2. Kor. 10:12, Joh. 16:18, Mark. 13:22, Luuk. 12:19, Mark. 8:11, Matt. 20:12, Joh. 8:3, Luuk. 23:5, 2. Tess. 3:11.

39 Käytän nimitystä *ekspressiivisana* kaikista deskriptiivisistä ja onomatopoeettisista sanoista.

40 *Napista* ja *nurista* ovat kuuluneet jo Agricolan kieleen (VKS s.v. *napista*, *nurista*). Raamatun ekspressiivisanojen ajallisesta vaihtelusta ks. Mielikäinen 2014, 54.

kun taas toisen kielikorva tulkitsee sen sanakirjan tapaan karkeaääniseksi ärjymiseksi.⁴¹ Raamatun kertovissa teksteissä on tosin runsaasti tilanteita, jotka ovat olleet meluisampia ja värikkäämpiä kuin aiempien suomennosten perusteella kuvittelemme. Siten sellaiset sanat kuin *riehua*, *rähistä*, *rähinä*, *räyhääjä*, *purnaaja* ja *raivopäinen* vastaavat ilmeisen hyvin monien tapahtumien näyttämöä.

Puhekielisiä ja ekspressiivisiä ilmauksia on käytetty käännöksessä sisällöltään ja tyyliiltään hyvin erilaisissa konteksteissa. Niitä on sekä kertovissa teksteissä että kirjeissä, eivätkä ne keskity esimerkiksi repliikkeihin tai tapahtumien kuvailuihin.

Room. 9:27–28 ”Vaikka israelilaisia onkin kuin hiekanjyviä meren rannalla, vain pieni osa pelastuu! Kertarysäyksellä toteuttaa Herra sanansa maan päällä.” (Sitaatti Jesajan kirjasta.)

Hepr. 11:11 Uskosta myös Saara sai kyvyn lisääntyä. Vaikka hän oli hedelmätön eikä enää edes lapsentekoiässä, hän piti saamaansa lupausta luotettavana.

1. Joh. 2:28 Niin, lapseni, pysykää Kristuksen yhteydessä. Silloin voimme olla pää pystyssä eikä meidän tarvitse hävetä eikä luimistella, kun hän saapuu.

Lukijat ja kuulijat tulkitsevat ja hyväksyvät yleiskielestä poikkeavien sanojen tyyllisävyjä eri tavoin oman taustansa mukaan. Se, mikä nuorten mielestä on tavallista, neutraalia yleiskieltä, voi vanhempien korvissa vaikuttaa tyyllillisesti sekavalta, arkiselta tai alatyyliseltä. Myös murretausta saattaa ohjailla näitä tulkintoja. Koska uuden käyttötavan tai merkityksen saaneet ilmaukset ovat eri-ikäisiä, niiden arkisuus tai puhekielisyyskin on eriasteista. Mitä kauemmin sana tai fraasi on ollut käytössä, sitä laajemmalle se on päässyt leviämään ja yleistymään. Myös melko virallisissa haastatteluissa voivat arkiset ja puhekieliset ilmaukset kuulostaa luontevilta, koska puhuttu kielenkäyttö ei muutenkaan

noudata kieliopillisia normeja.⁴² Nykykielisessä digikäännöksessä nämä sanat herättävät joskus huomiota vain siitä syystä, että ne on sijoitettu muuten täysin norminmukaiseen yleis- tai kirjakieleen. Tässä suhteessa ääneen luettu, kuunneltava versio saattaa häivyttää näitäkin tyyllillisiä eroja kirjoitettua enemmän.

TYYLILLISIÄ VAIHTELUJA

Raamatun yhdenmukainen kieli murtui vuoden 1992 suomennoksessa, kun kääntämisessä otettiin huomioon eri kirjojen sisältö ja tyyli. Tuolloin nostettiin esiin muun muassa tilanteet ja niiden osallistujat sekä repliikkien ”dramatisointi”.⁴³ Kertovien tekstien repliikkejä voidaan sävyttää puhekieliseksi muullakin tavoin kuin murteellisen kuuloisilla äänne- ja muotoasuilla tai sananvalinnoilla. UT2020:ssa puhekielen sävy kaikuu selvimmin evankeliumeissa ja Apostolien teoissa, mutta samantyyppisiä vivahteita on myös kirjeissä, ovathan ne minämuotoista kanssakäymistä vastaanottajien kanssa. Puheenomaisuus on osoitettu kirjakielestä poikkeavin sanajärjestyksin, pronominein, puhutteluin sekä apusanoin ja liitepartikkelein. Näillä on ilmaistu esimerkiksi subjektiivisia näkökulmia ja asennoitumista tilanteeseen. Seuraavissa esimerkeissä tällaiset ainekset on kursivoitu:

Mark. 3:32 Jeesuksen ympärillä istuva väkijoukko sanoi hänelle: ”*Hei*, äitisi ja sisaruksesi ovat ulkona ja kysyvät sinua.”

Joh. 21:5 Niinpä Jeesus sanoi: ”*Pojat, ei teillä sattuisi olemaan jotain syötävää?*”

Room. 11:24 *Kai nyt* jalostetun puun alkuperäiset oksat on paljon helpompaa liittää takaisin.

Ap. t. 11:3 ”*Kävit sitten* syömässä *sellaisten* miesten luona, joita ei ole ympärileikattu.”

Ap. t. 10:26 Pietari kuitenkin auttoi hänet [Corneliuksen] ylös ja sanoi: ”*Nousehan nyt*. Ihmisiä *tässä vain* ollaan.”

Raamatun lentäväksi lauseeksi muotoutunut Pilatuksen kysymys on sekini saanut uuden muodon, joka ilmentää havainnollisesti vallanpitäjän hankalaa tilannetta: Joh. 18:38 ”Totuus – mitähän sekini mahtaa olla?” (1938 ”Mikä on totuus?”)

Vanhasta kirkollisesta kielestä tuttuja ovat juhlallisen kuuloiset kehotukset, jotka esitetään monikon 1. persoonan imperatiivissa: *lähtekäämme, älkäämme*. Nämä eivät kuulu puhuttuun kieleen, ja jo vuoden 1992 suomennoksessa niitä muokattiin nykyaikaisempaan muotoon. UT2020:ssa ne on vaihdettu kauttaaltaan muihin ilmauksiin, muun muassa passiivimuotoihin (*lähdetään*).

Hepr. 6:1 Jätetään siis Kristuksen opin alkeet ja jatketaan, kunnes olemme oppineet kaiken (1992 älkäämme viipykö, edetkäämme).

Room. 14:13 Meidän ei siis pidä enää tuomita toisiamme (1992 älkäämme tuomitko).

Ilm. 19:7 ”Me iloitsimme ja riemuitsemme ja annamme kunnian Jumalalle (1992 iloitkaamme, riemuitkaamme, antakaamme).”

Yksinkertaisten ja ytimekkäiden virkkeiden ja puhekielistettyjen lauserakenteiden joukossa tulee joskus vastaan myös korostetun kirjallisia tyyliä. Nämä voivat johtua osin tiivistä ilmaisutavasta, jota mobiililaitteilla luettava teksti vaatii. Johanneksen 1. kirjeen jakeesta 3:18 on saatu poistettua muoto *älkäämme rakastako* (1548–1992), mutta muokattu jae ei muistuta enää aiempien versioiden isällistä kehotusta: 1. Joh. 3:18 ”Lapseni, meidän rakkautemme pitää ilmetä totuuden mukaisina tekoina, ei sanoina ja puheina.” *Pitää ilmetä* -rakennetta muutetaan kehotuksen jyrkemmäksi direktiiviksi, ja ilmaukset *ilmetä jnak* ja *totuuden mukaiset teot* vahvistavat sen virallista sävyä. Jae on samalla menettänyt keskenään symmetriset rinnastukset: 1938 ”(rakastaa) sanalla tai kielellä – teossa

ja totuudessa”, 1992 ”sanoin ja puheessa – teoin ja totuudessa”. Käännöksen lauseita on tiivistetty myös runsailla tekijännimijohdoksilla, jotka luovat toisinaan staattisen vaikutelman: *pyytää, etsijä, koputtaja, luovuttaja, antaja, ottaja, Jumalan tahdon toteuttaja*. Joidenkin tilalla on aiemmin ollut toiminnallisempi partisiippi tai kokonainen verbilause (esim. Matt. 7:8, Ap. t. 20:35).

UT2020:ssa on hyödynnetty tyylikeinoa, johon aiemmissa suomennoksissa ei ole totuttu, nimittäin leikkisyyttä. Jo edellisissä luvuissa on tullut esiin sananvalintoja, joilla on pyritty luomaan rento ja huoleton tunnelma. Pelkkä puhekielistäminenkin sävyttää tekstin helposti humoristikseksi, jos siihen törmää ympäristössä, jossa puhekielisyys ei odottaisi. Kääntäjien ja lukijoiden käsitykset tilanteista ja niiden humoristisuudesta ovat kuitenkin aina subjektiivisia. Yksi esimerkki tilanteen ja repliikin ylidramatisoinnista on ateenalaisten filosofien esittämä kysymys Paavalista: Ap. t. 17:18 ”Mitä tuo tiedonjyviä nokkiva varis oikein raakkuu?” Alkutekstissä ja aiemmissa suomennoksissa on vain yksi asennoitumista ilmaiseva sana, *laver-telija* (1938), mutta nyt kysymystä on höyrytetty useilla vahvoilla sanoilla. Myös abstraktimmat kuvailmaukset ovat houkutelleet kielellä leikkelyyn. ”Hengen antaminen määrämällä” (Joh. 3:34, 1992) on tarkennettu *lusikalla annostelemiseksi*. Jeesuksen sanat ”Jumalan sormesta” on vaihdettu uuteen, tutumpaan sanontaan sormista: Luuk. 11:20 ”Mutta entä jos Jumalalla on sormensa pelissä, kun karkotan demoneja?” Kielellä leikkely on sanojen ja sa-

41 Ks. KS s.v. *karjua* ja sen fraseologia.

42 Erilaisten tyylien keskinäisiä suhteita ja vaikutteita nykysuomessa esittelee mm. *Kielitoimiton kielioppiopas* (Korhonen & Maamies 2017, 29–31).

43 Huhtala 1986, 60–64.

nontojen muotoon ja merkityksiin vaikuttavaa muuntelua, muun muassa liioittelun, ja siitä on tullut yleinen tehokeino varsinkin kevyemmissä tekstilajeissa ja mainonnassa.

LOPUKSI

Uuden testamentin 2020 kieliasu jatkaa kehitystä, joka raamatunsuomennoksissa on tapahtunut viime vuosikymmeninä. Vierasmallisten lauserakenteiden ja sanajärjestysten aiheuttamasta ”juhlallisesta poljennosta” on luovuttu jo useissa suomennoksissa, mutta uusin käännös harppaa yksinkertaisten virke- ja lauserakenteiden takia huomattavasti pitemmälle. Sanasto on vaihtelevaa ja värikästäkin, ja nykyaikaisuudessaan se täyttää hyvin ymmärrettävyyden tavoitteet. Raamatun keskeinen sisältö on säilynyt, vaikka sitä ei ilmaistakaan enää pitkälle teologisoituneiden, tarkkaan määriteltyjen termien avulla.

Uusi käännös ei ole tyyliään totunnaista raamattukieltä, mutta se ei ole myöskään selkokieltä eikä nuorten kieltä, vaikka sisältääkin näiden vivahteita. Sitä ei voi verrata niihinkään kokeiluihin, jotka ovat tuottaneet 2000-luvun taitteessa runsaasti kirkollisten kirjojen murre- ja slangikäännöksiä. Niissä kieli on itsetarkoitus, eikä se tuttuudestaan tai maanläheisyydestään huolimatta aina viesti sitä mitä ”alkuteksti” – Raamatun kirjoissa niiden viralliset suomennokset – sisältää. Kieli ei ole vain ulkonainen vaate, johon ajatukset kiedotaan, vaan se kantaa erilaisissa ilmaisutavoissaan syvempiäkin merkityksiä. Lisäksi se ilmaisee usein arvoja ja asenteita, joita kirjoittaja tai kääntäjä ei itsekään välttämättä huomaa.

Mikään raamatunsuomennos ei voi olla muista suomennoksista irrallinen saareke, eikä tällainen irrallisuus olisi tarkoituksenmukaisakaan. Alkuteksti sitoo kääntäjiä pysymään sisällössä, vaikka kielen muuttuminen vaatii ilmaisemaan sitä uudella ja ajankohtaisella taval-

la. Erilaiset käännökset elävät rinnan suhteessa toisiinsa, ja ne vaikuttavat koko ajan myös muuhun kristilliseen kielenkäyttöön. Raamattu on sitä paitsi ehtinyt antaa vuosisatojen aikana profaaniin kieleen runsaasti aineksia, sanoja, sanontatapoja ja jopa lauserakenteita, vaikka niiden taustoja ei tunnistettaisi enää. Nämäkin kuuluvat siihen kielelliseen perintöön, jota siirrämme raamatunsuomennosten kanssa seuraaville sukupolville.

FT Aila Mielikäinen (aila.mielikainen@jyu.fi) on suomen kielen emeritaprofessori Jyväskylän yliopistossa.

LÄHTEET JA APUNEUVOT

- Agricola, Mikael (1548). *Se Wsi Testamenti*. Mikael Agricolan teokset II. Uudistettu näköispainos 1987. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Biblia* (1642). Vanhan kirjasuomen korpus. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml (luettu 28.12.2020).
- Biblia* (1776/1991). Oulu: Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* (2020). Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitetävä julkaisu. Päivitetty 11.11.2020 (luettu 23.2.2021).
- Liljeqvist, Matti (2011). *Uuden testamentin sanakirja kreikka-suomi*. 2. painos. Helsinki: Finn Lectura.
- Novum 1–5. Uusi testamentti selityksin* (1980–1984). Vantaa: Raamatun Tietokirja.
- NS = *Nykysuomen sanakirja I–VI* (1970). Lyhentämätön kansanpainos. 3. painos. Porvoo-Helsinki: WSOY.
- Raamattu* (1933/1938). XI/XII yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933/1938 käyttöön ottama suomennos. Pieksämäki: Suomen Kirkon Sisälähetysseura.
- Raamattu* (1992). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Suomen Pipliaseura.

Raamattu. <http://raamattu.uskonkirjat.net/servlet/biblesite> (luettu 27.2.2021).

SAOB = *Ordbok över svenska språket* (2021). Utgiven av Svenska Akademien. Lund 1893-. www.saob.se (luettu 23.2.2021).

SMS 2020 = Suomen murteiden sanakirjan tarkistamaton käsikirjoitus (2020). Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja 2–3* (1995, 2000). Nidottu laitos 2013. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

UT2020 = *Uusi testamentti* (2020). www.raamattu.fi/raamattu/UT2020 (luettu 27.2.2021).

VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja* (2014). Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://kaino.kotus.fi/vks>. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 20.11.2020 (luettu 28.12.2020).

KIRJALLISUUS

- Grönros, Eija-Riitta (1994). Sävyt ja vivahteet: Sanojen tyyllilajin osoittaminen sanakirjassa. *Kielikello* 3/1994. www.kielikello.fi/-/3_1994 (luettu 28.12.2020).
- Hakulinen, Lauri (1930). *Hurskas, vanhurskas*: Merkitysten selvittelyä. *Suomi* V:10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 137–145.
- Hakulinen, Lauri (1969). *Suomen sanaston käänntöslainoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 293. Helsinki: SKS.
- Hakulinen, Lauri (1979). *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Kustannusyhtiö Otava.
- Huhtala, Aarre (1986). Puhekieli synoptisten evankeliumien uudessa suomennoksessa. *Kohti uutta raamatunkäännöstä: Näkökulmia Raamatun kääntämiseen*. Toim. Jorma Salminen & Aarne Toivanen. Suomen Eksegeettisen Seuran julkaisuja 43. Helsinki: SES, 54–65.
- Häkkinen, Kaisa (2001). Millaista oli keskiajan suomi. *Congressus nonus internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu*. Pars V. Toim. Tõnu Seilenthal. *Linguistica II. Tartu*, 320–327.
- Jussila, Raimo (1998). *Vanhat sanat: Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 696. Helsinki: SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kela, Maria (2007). *Jumalan kasvot suomeksi: Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Jyväskylä Studies in Humanities 82. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kela, Maria (2014). Uskonnollinen metafora väitelauseena. *Sanaa tutkimassa: Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*. Toim. Riikka Nissi & Aila Mielikäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1398. Helsinki: SKS, 307–336.
- Kolehmainen, Taru (2014). Kielentarkastajat raamatunkäännöstyössä. *Sanaa tutkimassa: Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*. Toim. Riikka Nissi & Aila Mielikäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1398. Helsinki: SKS, 69–105.
- Korhonen, Riitta & Sari Maamies, toim. (2017). *Kielitoimiston kielioppiopas*. 4., korjattu painos. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 178. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- Lappalainen, Hanna (2004). *Variaatio ja sen funktiot: Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 964. Helsinki: SKS.
- Mielikäinen, Aila (2013). Kirkollisen kielen vanhurskas-sanue ja sen ainekset: *Vanhurskas, vaka* ja *hurskas* kirjasuomen kehityksessä. *Sananjalka* 55. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku: Suomen Kielen Seura, 51–72.
- Mielikäinen, Aila (2014). Uskonnollisen suomen kielen kehitys Agricolasta nykypäivään. *Sanaa tutkimassa: Näkökulmia uskonnolliseen kieleen ja sen käyttöön*. Toim. Riikka Nissi & Aila Mielikäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1398. Helsinki: SKS, 29–68.
- Mielikäinen, Aila (2016). Tietoa, tunnetta vai tajua?

- Synnintunnon* kielelliset ainekset kirjasuomen kehityksen valossa. *Teologinen Aikakauskirja* 121:21, 20–34.
- Nummila, Kirsi-Maria & Ojutkangas, Krista (2013). *Pyytämättä ja yllätyksenä: Paratagmakonstruktiot 1500–1800-luvun kirjasuomessa. Sananjalka* 55. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku: Suomen Kielen Seura, 73–99.
- Palva, Heikki (2006). *Raamatun tietosanasto*. 3. painos. Data Universum Oy.
- Rapola, Martti (1962a). *Kielen kuvastimessa: Sana- ja tyylihistoriallisia tutkielmia kirjasuomen aiheista*. Porvoo: WSOY.
- Rapola, Martti (1962b). *Vanha kirjasuomi*. 2., uudistettu painos. Tietolipas 1. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Toivanen, Aarne (2012). Lassi Nummi arvioi Uuden testamentin suomennosta. *Teologinen Aikakauskirja* 117:6, 544–550.
- Turunen, Aimo (1981). *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. 2. painos. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- VISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho (2014). *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk> (luettu 23.2.2021).